

Сіщук Л.В.

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
Лабораторії проблем
корпоративного права
НДІ приватного права
і підприємництва імені
академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України*

Sishchuk L.V.

*PhD, Researcher of
Laboratory of Corporate
problems Research Institute
of Private Law and
Entrepreneurship named after
Acad. F.H.Burchak National
Academy of Legal Sciences of
Ukraine*

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИХОДУ УЧАСНИКА З ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

УДК: 347.72.04 + 347.724

Згідно чинного законодавства одним із способів виведення активів інвестора з підприємницького товариства є здійснення права на вихід, у результаті чого учасник позбавляється корпоративних прав щодо товариства, а натомість отримує майно товариства пропорційно своїй частці у статутному капіталі. Надана законом і установчими документами можливість припинення корпоративних відносин між учасником і товариством, звичайно, є гарантією охорони майнових інтересів інвестора, який має право в будь-який час покинути товариство та повернути вкладений капітал з обраної сфери бізнесу. Разом з тим, як показує практика правозастосування, у ряді випадків через відсутність чітких правових механізмів врегулювання порядку та умов процедури виходу учасника з товариства, а також через відсутність чітких правових критеріїв відмежування можливості застосування правових конструкцій виходу та відчуження частки у статутному капіталі, виникають ситуації щодо можливості зловживання корпоративними правами учасниками товариства шляхом доведення товариства до банкрутства, уникнення товариством відповідальності перед кредиторами за невиконання або неналежне виконання набутих зобов'язань тощо.

Метою статті є аналіз правового регулювання щодо визначення порядку і правових наслідків виходу учасника з товариства; характеристика можливих зловживань як з сторони товариства, так й учасника, який виявив намір вийти з товариства; удосконалення правового регулювання щодо умов проведення розрахунків при виході з товариства та розмежування правових конструкцій виходу з товариства і відчуження частки у

статутному капіталі через надання пропозицій та змін до чинного корпоративного законодавства.

Вихід учасника з товариства є добровільним припиненням корпоративних відносин між учасником і господарським товариством, що здійснюється з власної ініціативи учасника незалежно від волі інших учасників і товариства. Відповідно до ч. 1 ст. 148 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) учасник товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) має право вийти з товариства, повідомивши товариство про свій вихід не пізніше, ніж за три місяці до виходу, якщо інший строк не встановлений статутом.

Щодо умов виходу учасників повного товариства (далі – ПТ), то в залежності від того чи ПТ створено на визначений, чи на невизначений строк, законом передбачено різні умови виходу з товариства. Якщо ПТ створено на невизначений строк, учасник зобов'язаний написати заяву до товариства не пізніше, ніж за три місяці до фактичного виходу із товариства (ч. 1 ст. 126 ЦК, ч. 1 ст. 71 ЗУ «Про господарські товариства» (далі – ЗУ «Про ГТ»)) й інший строк про повідомлення не може бути передбачений в установчому документі товариства. У разі створення ПТ на визначений строк, учасник має право достроково вийти з товариства лише з поважних причин, перелік яких чинним законодавством не визначається. Перелік поважних причин, як правило, має передбачатися у засновницькому договорі товариства. У ч. 2 ст. 71 ЗУ «Про ГТ» міститься також умова, згідно якої попередження про вихід з товариства, створеного на визначений строк, учасник має надіслати до товариства не пізніше, ніж за 6 місяців. Порядок виходу повного учасника командитного товариства (далі – КТ) здійснюється відповідно до норм закону про ПТ. Разом з тим, вкладник КТ має право вийти з товариства після закінчення фінансового року незалежно від строків надіслання вкладником повідомлення до товариства впродовж поточного року (ч. 2 ст. 137 ЦК, ст. 79 ЗУ «Про ГТ»).

Отже, однією із умов виходу учасника із товариства є умова про обов'язковість повідомлення учасником про свій вихід у строк визначений або законом, або установчими документами. Разом з тим, як показує правозастосовна практика, в одних випадках момент виходу учасника визначається датою подання заяви про вихід, а в інших – датою закінчення строку повідомлення товариства про вихід, оскільки закон не передбачає обов'язку учасника до подання декількох заяв, а саме заяви, якою учасник повідомляє про намір вийти з товариства та заяви про безпосередній вихід після закінчення строків повідомлення про вихід учасника. З даного приводу О. Р. Кібенко правильно зазначає, що достатнім буде й одне

повідомлення, у якому б вказувалась дата складення та дата, яку учасник зазначає як дату виходу з товариства, враховуючи строки повідомлення, встановлені законом чи статутом [2, с. 21].

Враховуючи той факт, що вихід з товариства є безпосередньою дією учасника, яка спрямована на припинення корпоративних відносин з товариством, що реалізується шляхом подання заяви, то можна прийти до висновку, що вихід з товариства є одностороннім правочином. При цьому, за загальним правилом, особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього. З наведеного випливає, що впродовж визначених законом або установчими документами строків учасник також має потенційне право відмовитися від виходу з товариства. Оскільки відмова від правочину вчиняється у такій самій формі, в якій було вчинено правочин (ч. ч. 1, 3 ст. 214 ЦК), то відмова від виходу з товариства мала б також вчинятися у письмовій формі шляхом подання заяви. Наведені положення доцільно закріпити на нормативному рівні.

Однак нині одним із вагомих питань, що постає у практиці правозастосування і судовій практиці, є питання правових наслідків виходу учасника з товариства, що стосується обов'язку товариства провести розрахунки на вимогу учасника після його виходу. Згідно норм закону при виході учасника з господарського товариства йому виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному (складеному) капіталі, що передбачено ст. 148, 130 ЦК. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернуто повністю або частково в натуральній формі. Учаснику, який вибув, виплачується належна йому частка прибутку, одержаного товариством у даному році до моменту його виходу. Майно, передане учасником товариству тільки в користування, повертається в натуральній формі без винагороди.

Щодо порядку визначення вартості майна товариства, що підлягає виплаті учасникові, то порядок визначення вартості частки учасника у майні ПТ встановлюється засновницьким договором і законом, що передбачено ч. 3 ст. 130 ЦК. Тобто проведення розрахунків з учасником повного товариства може здійснюватися в розмірах, передбачених засновницьким договором. Разом з тим, у ст. 71 ЗУ «Про ГТ» зазначається, що учаснику ПТ виплачується вартість його внеску відповідно до балансу, складеного на день виходу. З наведеного випливає, що у разі відсутності положень щодо визначення порядку проведення розрахунків з учасником у засновницькому договорі, застосовуються положення закону, згідно яких товариство зобов'язане виплатити учаснику балансову вартість майна товариства, визначену станом на день виходу. На відміну

від порядку проведення розрахунків з учасниками ПТ та повними учасниками КТ, з вкладниками КТ, які заявили про свій вихід, розрахунки проводяться шляхом повернення їх вкладів. Водночас законодавством не передбачено права вкладників КТ на отримання у разі виходу з товариства частини майна товариства, пропорційної розміру їх частки у складеному капіталі товариства [6].

Щодо ТОВ, то у законодавстві не міститься прямої вказівки на те, яку вартість частини майна товариство має виплатити – балансову чи ринкову. У ч. 2 ст. 148 ЦК лише зазначається, що порядок і спосіб визначення вартості частини майна, що пропорційна частці учасника у статутному капіталі встановлюються статутом і законом. Таким чином, за загальним правилом, в установчих документах товариства має визначатися порядок проведення розрахунків з учасником виходячи з балансової чи ринкової вартості майна товариства, або ж міститися положення, згідно з яким розрахунки будуть проводитися за домовленістю сторін, визначаючи ринкову чи балансову вартість в кожному конкретному випадку.

Щодо розуміння правової дефініції «майно», що належить товариству на праві власності, то слід зазначити наступне. Якщо звернутися до положень закону, то згідно п. 1 ст. 66 Господарського кодексу України (далі – ГК) під майном підприємства розуміються виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається на самостійному балансі підприємства. Майновий стан суб'єкта господарювання визначається сукупністю належних йому майнових прав та майнових зобов'язань, що відображається в бухгалтерському обліку його господарської діяльності (ч. 1 ст. 145 ГК). В силу статті 12 ЗУ «Про ГТ» товариство є власником: майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу; продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності; одержаних доходів; іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом. Таким чином, при визначенні вартості майна товариства враховуються всі активи, що перебувають на балансі товариства з вирахуванням його зобов'язань. Це відображає власний капітал товариства у кінці року за результатами фінансової звітності товариства. Тому при розрахунках з учасником товариство мало б визначати балансову вартість власного капіталу. Разом з тим, можливість врегулювання даного питання в установчих документах не позбавляє права учасників закріплювати положення, згідно яких порядок проведення розрахунків з учасником може визначатися у статуті товариства виходячи з балансової чи ринкової вартості майна товариства.

Якщо звернутися до судової практики, то в п. 3. 5 Рекомендацій Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. зазначається, що майно підприємства обліковується на його балансі, де відображається вартість активів підприємства та джерел їх формування. Тому в основу розрахунку вартості частини майна товариства, належної до сплати учаснику, що виходить з товариства повинна братись балансова вартість майна товариства. В той же час у Рекомендаціях зазначається й те, що будь-який учасник товариства має право вимагати проведення з ним розрахунків, виходячи з дійсної (ринкової) вартості майна товариства, яка визначається шляхом проведення експертної оцінки майна [8]. Зазначені положення запропоновані й в новій Постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 року [6].

Слід відзначити, що предметом більшості судових спорів щодо виходу учасника з товариства є саме вимога учасника визначити ринкову вартість майна товариства, пропорційну частці учасника при проведенні з ним розрахунків. І в більшості випадків суди різних інстанцій задовольняють позов учасника про проведення з ним розрахунків за ринковою вартістю [3; 4; 5]. Наведена ситуація, що має місце на практиці, досить часто зумовлює для товариства значні складнощі. В першу чергу, це пов'язано з недосконалістю окремих положень чинного законодавства, що визначає механізм реалізації права на вихід. Адже у випадку проведення розрахунків з учасником на ринкових засадах фактично відбувається ототожнення двох різних механізмів: здійснення права на вихід з товариства та права на відчуження частки у статутному капіталі. З даного приводу слід зазначити наступне.

По-перше, відповідно до ст. 147 ЦК учасник ТОВ має право продати чи іншим чином відступити свою частку у статутному капіталі товариства. Тобто учасник може передавати частку на підставі договору купівлі-продажу, дарування, міни тощо. При цьому учасник має право передати частку одному чи кільком іншим учасникам, товариству, а також третім особам. Виняток із загально правила має місце, коли здійснюється продаж частки. У такому випадку учасники товариства мають переважне право купівлі перед товариством і третіми особами. Якщо учасники не скористалися переважним правом на купівлю частки, то таке право виникає у товариства і третіх осіб, які виявили намір придбати частку на підставі договору. Як впливає з вищенаведеного, ТОВ набуває право купівлі частки. При виході ж з товариства учасник повідомляє товариство про вихід, у результаті чого товариство має повернути частку учасника в грошовій або натуральній формі. Тому, на відміну від відчуження частки,

коли товариство має право здійснити викуп частки учасника, при виході учасника право ТОВ перетворюється в обов'язок останнього.

По-друге, при здійсненні продажу частки у статутному капіталі учасник зобов'язується передати частку покупцю, а покупець оплатити вартість частки на ринкових засадах, визначених учасником. У разі продажу частки іншій особі учасник (продавець) втрачає право на отримання від товариства будь-яких виплат. Тому вихід зі складу учасників товариства у зв'язку з відчуженням частки у статутному капіталі не є тотожним поданням учасником заяви про вихід з товариства. На практиці досить часто виникають ситуації, коли учасник пише до товариства заяву про вихід та здійснює продаж частки за договором. У результаті, отримуючи прибуток від продажу частки, учасник, який вийшов, звертається до товариства з вимогою виплатити частину майна, пропорційну його частці. Однак вихід учасника із товариства та продаж частки мають різну правову природу та відповідно різні юридичні наслідки.

Враховуючи вищенаведене, доцільно було б передбачити на рівні законодавства перелік підстав, що обумовлювали б можливість здійснення учасником права на вихід, а саме: 1) якщо учасники товариства відмовилися скористатися переважним правом придбання частки (частини частки) у статутному капіталі товариства, запропонованої учасником товариства для продажу третім особам; 2) якщо статутом товариства заборонено відчужувати частку (частину частки) у статутному капіталі товариства третім особам; 3) якщо учасник товариства проголосував проти рішення загальних зборів товариства про збільшення (зменшення) статутного капіталу; 4) якщо учасник товариства проголосував проти рішення загальних зборів товариства про реорганізацію товариства. Такий перелік підстав має бути вичерпним.

Необхідність закріплення наведених підстав виходу з ТОВ зумовлено й тим, що на рівні законодавства не встановлено порядку виходу учасників, які володіють значною часткою у статутному капіталі. Тобто вийти з товариства має право як учасник, що є власником, наприклад, 20 % частки, так і учасник, що має у своєму розпорядженні 90 % частки. Хоча вартість майна товариства, що підлягає виплаті, визначається з врахуванням боргів товариства на день виходу учасника, слід враховувати той факт, що товариство продовжує функціонувати. Тому ТОВ продовжує перебувати у зобов'язальних відносинах з кредиторами, виконання своїх обов'язків перед якими має настати у майбутньому. Однак, якщо, наприклад, відбувається вихід учасника, який володіє значною часткою у статутному капіталі товариства (це може бути і 90 % частки) та йому ще

й здійснюється виплата ринкової вартості майна товариства, то фактично відбувається не тільки виведення активів з товариства, але й руйнується план ведення підприємницької діяльності товариства. Це зумовлює загрозу неможливості виконання товариством зобов'язань перед третіми особами після виходу учасника з товариства і є передумовою не тільки для настання неплатоспроможності товариства, але й ліквідації.

Щодо строків проведення розрахунків з учасником, то в ПТ і КТ строки виплати вартості частки повного учасника у майні ПТ / КТ можуть встановлюватися засновницьким договором і законом. При цьому законом встановлюється тільки строк проведення виплат із вкладником КТ – після закінчення фінансового року, якщо інше не передбачено засновницьким договором (меморандумом). У ТОВ виплата проводиться після затвердження звіту за рік, в якому він вийшов з товариства, і в строк до 12 місяців з дня виходу. Тобто законом встановлено, що оплата вартості частки учасника товариства, який подав заяву про вихід із товариства, здійснюється впродовж року. При цьому такі розрахунки мають проводитися не станом на кінець фінансового року, а на день виходу учасника з товариства, оскільки саме з цього моменту учасник припиняє свою участь в управлінні товариством.

Водночас законом не врегульовано ряд питань, пов'язаних із здійсненням виплат учаснику, частка якого оплачена не в повному обсязі, а також дій товариства, які воно має вчинити після здійснення розрахунків з учасником, а саме відсутні правила зменшення статутного капіталу у разі виходу учасника з товариства.

Враховуючи наведене необхідним є запровадити новий механізм реалізації права на вихід з товариства та порядок проведення розрахунків з учасниками, що надало б можливість зменшити кількість зловживань як зі сторони учасника, який має право на вихід, так і з сторони ТОВ та інших учасників товариства. Це виступало б однією із гарантій поліпшення умов для створення нових та розвитку наявних господарських товариств та залучення в підприємницьку діяльність вітчизняних та іноземних інвестицій.

Таким чином, механізм реалізації права на вихід потребує детального перегляду та внесення змін до чинного законодавства, що були б спрямовані на удосконалення порядку та правових наслідків виходу. Тому, з метою конкретизації порядку реалізації права на вихід з товариства, доцільно внести зміни і доповнити ч. 1 ст. 148 ЦК та викласти у наступній редакції:

«1. Учасник товариства з обмеженою відповідальністю має право вийти з товариства у разі:

1) якщо учасники товариства відмовилися скористатися переважним правом придбання частки (частини частки) у статутному капіталі товариства, запропонованої учасником товариства для продажу третім особам;

2) якщо статутом товариства заборонено відчужувати частку (частину частки) у статутному капіталі товариства третім особам;

3) якщо учасник товариства проголосував проти рішення загальних зборів товариства про збільшення (зменшення) статутного капіталу;

4) якщо учасник товариства проголосував проти рішення загальних зборів товариства про реорганізацію товариства.

2. У разі виходу учасника з товариства з обмеженою відповідальністю, заява про його вихід подається до товариства за три місяці до моменту виходу учасника із товариства, якщо інший строк не встановлений статутом.

Учасник товариства з обмеженою відповідальністю має право відмовитися від виходу з товариства впродовж строку повідомлення про вихід з товариства, встановленого законом або статутом.

У разі виходу учасника з товариства з обмеженою відповідальністю його частка переходить до товариства з дати закінчення строку повідомлення товариства про вихід, якщо впродовж строків повідомлення про вихід з товариства, встановлених законом або статутом, учасник не відмовиться від виходу з товариства.

Якщо частка учасника, який виходить, становить більше 50 відсотків, заява про його вихід має подаватися до товариства не пізніше, ніж за шість місяців до моменту виходу учасника із товариства, якщо інший строк не встановлений статутом. Товариство зобов'язане повідомити учасників товариства протягом двох днів з моменту надходження заяви від учасника, який виходить з товариства.

3. Учасник, який виходить з товариства, має право одержати вартість частини майна, пропорційну його частці у статутному капіталі товариства. При виплаті учаснику вартості частини майна товариства пропорційної його частці у статутному капіталі – вартість цього майна визначається із урахуванням дійсної (ринкової) вартості об'єкта оцінки.

За домовленістю між учасником та товариством виплата вартості частини майна товариства може бути замінена переданням майна в натурі. Якщо вклад до статутного капіталу був здійснений шляхом

передання права користування майном, відповідне майно повертається учасникові без виплати винагороди.

Порядок і строки виплати вартості частини майна, що пропорційна частці учасника у статутному капіталі, встановлюються статутом і законом.

У разі, якщо частка учасника у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, який подав товариству заяву про вихід, оплачена не в повному обсязі, товариство виплачує йому вартість частини майна товариства (передає йому майно в натурі), пропорційної лише оплаченій частині його частки.

4. *Спори, що виникають у зв'язку з виходом учасника із товариства з обмеженою відповідальністю, у тому числі спори щодо порядку визначення частки у статутному капіталі, її розміру і строків виплати, вирішуються судом.*». Схожі зміни доцільно внести й до ст. 126 ЦК.

1. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy № 436-IV vid 16.01.2003 roku.* – *Rezhym dostupu:* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. *Kibenko O., Zaleska A. Vykhid uchasnyka iz tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu: problemni pytannia ta praktychni rekomendatsii / O. Kibenko, A. Zaleska // Ukrainske komertsiiine pravo.* – 2012. – № 12. – S. 20 – 29.
3. *Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 18 lystopada 2014 roku №3-182hs14.* – *Rezhym dostupu:* http://zib.com.ua/ua/114020-vs_zrobiv_visnovok_schodo_viplat_uchasniku_tovarystva.html
4. *Postanova Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy vid 06 serpnia 2014 roku № 910/10168/13.* – *Rezhym dostupu:* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40111740>
5. *Postanova Lvivskoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 20. 06. 07 r X № 2-102/2006.* – *Rezhym dostupu:* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/757218>
6. *Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy «Pro deiaki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, shcho vynykaiut z korporatyvnykh pravovidnosyn» № 4 vid 25.02.2016 roku*
7. *Pro hospodarski tovarystva: Zakon Ukrainy № 1576-XII vid 19.09.1991 roku.* – *Rezhym dostupu:* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>
8. *Rekomendatsii Prezydii Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy № 04-5/14 vid 28.12.2007 roku «Pro praktyku zastosuvannia zakonodavstva u rozghliadi sprav, shcho vynykaiut z korporatyvnykh vidnosyn»*
9. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy № 435-IV vid 16.01.2003 roku.* – *Rezhym dostupu:* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Сіщук Л. В. Правові наслідки виходу учасника з господарського товариства

У статті проаналізовано порядок і правові наслідки виходу учасника з господарського товариства. Запропоновано перелік підстав, що зумовлюють можливість здійснення права на вихід. Охарактеризовано особливості проведення розрахунків товариства з учасником, який здійснив право на вихід, а саме щодо визначення вартості частини майна товариства, пропорційної частці учасника у статутному капіталі, та строків проведення розрахунків з учасником. Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення порядку визначення ринкової, а не балансової вартості майна товариства при проведенні розрахунків з учасником, що вийшов з товариства. З цією метою охарактеризовано відмінність настання правових наслідків при застосуванні таких юридичних конструкцій, як право на вихід з товариства та право на відчуження частки учасника. Запропоновано ряд змін до чинного законодавства, спрямованих на удосконалення механізму правового регулювання питання виходу учасника з господарського товариства.

Ключові слова: право на вихід, учасник, господарське товариство, повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, розрахунки, майно товариства, частка у статутному капіталі, ринкова вартість майна, балансова вартість майна

Сищук Л. В. Правовые последствия выхода участника из хозяйственного общества

В статье проанализированы порядок и правовые последствия выхода участника из хозяйственного общества. Предложен перечень оснований, обуславливающих возможность осуществления права на выход. Охарактеризованы особенности проведения расчетов общества с участником, который осуществил право на выход, а именно по определению стоимости части имущества общества, пропорциональной доле участника в уставном капитале, и сроков проведения расчетов с участником. Обоснована необходимость законодательного закрепления порядка определения рыночной, а не балансовой стоимости имущества общества при проведении расчетов с участником, который вышел из общества. С этой целью охарактеризованы отличия наступления правовых последствий при применении таких юридических конструкций, как право на выход из общества и право на отчуждение доли участника. Предложен ряд изменений в действующее законодательство, направленных на совершенствование механизма правового регулирования вопроса выхода участника из хозяйственного общества.

Ключевые слова: право на выход, участник, хозяйственное общество, полное товарищество, командитное товарищество, общество с ограниченной ответственностью, расчеты, имущество общества, доля в уставном капитале, рыночная стоимость имущества, балансовая стоимость имущества

Sishchuk L.V. Legal consequences of the members' withdrawal from the company

In the article analyzes the procedure and legal consequences of the members' withdrawal from the company. The list of grounds that cause the possibility of the right of withdrawal was determined. The peculiarities of the calculation with the member who made the right to withdraw were defined. In particular it was about the value of part of the property of company, in proportion to member's share in the authorized capital and it was about the terms of the calculation with a member. The necessity of legislative consolidation to determine the market value, not the carrying value of the company's property during the calculations with the member that left the company was proved. For this purpose, describes the difference between the onset of the legal consequences of the application of such legal structures as right to withdraw from the company and the right to sell the share of the member. The changes proposed to the current legislation aimed at improving the mechanism of regulation of the members' withdrawal from the company.

Keywords: right to withdraw, member, company, general partnership, limited partnership, limited liability company, calculations, property of the company, the share in the authorized capital, the market value of the property, the carrying value of the property